

Zgrada kina Urania (1912) i masonski hram u Osijeku

Grgur Marko Ivanković

Muzej Slavonije Osijek

Izvorni znanstveni rad - UDK 725.824(497.5 Osijek)

23. rujna 1996.

Sadržaj spomen spisa iz temeljnog kamena kina "Urania", koji se čuva u Povijesnom odjelu Muzeja Slavonije u Osijeku, potakao je autora na ponovnu analizu dostupnih projekata zgrade kinematografa i revalorizaciju njegova značaja. Navedeni dokument doslovno ističe da se gradnjom toga kina ostvaruje želja osječkih masona da sagrade svoj hram. U tijeku istraživanja autor je naišao na niz podataka s pomoću kojih je pokušao protumačiti simboliku ukrasa na pročelju zgrade.

I.

Osječko graditeljsko naslijeđe Osijeka obilježeno je tri- ma visokokvalitetnim stilskim cjelinama: baroknom Tvrde, historicističkim dijelom Gornjeg grada i cjelovitim secesijskim urbanističkim zahvatom u Gornjem gradu. Južnom stranom secesijskoga bloka niže se osam reprezentativnih jednokatnih i dvokatnih najamnih kuća i palača vrlo uglednih osječkih građana, uglavnom odvjetnika, veleindustrijalaca i veleposjednika¹. Gradnja svake od tih kuća trajala je, gotovo u pravilu, godinu dana, a cijeli je niz sagrađen u vrlo kratkom roku od tri godine. Prva sagrađena kuća u nizu jest kuća Nayer iz godine 1904., a godine 1906. sagrađena je kuća Gillming-Hengl kojom niz ujedno

Na sjeverozapadnom uglu secesijskoga bloka kuća u osječkom Gornjem gradu, godine 1912. sagrađena je, prema projektu osječkog arhitekta Viktora Axmanna, nevelika, ali monumentalna secesijska zgrada kina "Urania". Nove spoznaje, proizašle iz teksta nedavno otkrivenoga spomen-spisa iz temeljnog kamena zgrade kina uvelike su promijenile vrijednost i značaj zgrade. U spomen-spisu ističe se da je zgrada "Urania i kino kazališta" građena i kao hram u Osijeku živućih članova zagrebačke masonske lože "K ljubavi bližnjeg". U Osijeku je od godine 1912. u zgradi kina djelovala masonska loža "Budnost". Arhitekt Axmann, i sam mason, projektirao je nekoliko inačica zgrade, ali je u svakome projektu ucrtao masonski hram. Na osnovi novih saznanja autor obradbe smisao ukrasa na pročelju zgrade kina "Urania". Najdiskretniji ukras zgrade - svjetiljke (smještene na krajnjim uglovima poslovne zgrade i plakatnoga stupa) nose najočitiije simbole slobodnog zidarstva: kutnik, šestar i trokut, za koji autor pretpostavlja da simbolizira Bibliju. Ta tri masonska znaka simboliziraju tri velike masonske "svjetlosti". U vrhu zgrade kina smješten je još jedan, znatno istaknut, masonski simbol - sfinga, a svakako osobine "čuvarice hrama" i simbol "budnosti" nisu slučajni, s obzirom da je sfinga postavljena u samom vrhu pročelja zgrade Hrama osječke masonske lože Budnost.

započinje². Zanimljivo je da je sjeverna strana ovoga bloka, okrentuta prema Dravi, ostala dugo nesagrađena. Na tom je potezu godine 1906. sagrađena samo kuća Schwald³. Razlog nezainteresiranosti za gradilišta na sjevernoj strani bloka bile su nehigijenske i estetski nedolično sagrađene te neodržavane zgrade Dunavske parobrodске agencije, koje su nagrđivale i degradirale ovaj prostor.

II.

Zgrada kina "Urania" sagrađena je, u samo šest mjeseci, godine 1912. na sjeverozapadnom uglu osječkoga secesijskoga bloka na zemljištu na kojem je od godine 1884. do 1905. nalazilo prostrano spremište "remiza" osječkoga konjskog

¹ Secesijski se niz sastoji od osam kuća, od kojih je samo sagrađena u historicističkome stilu (kuća SCHMIDT, Europske avenije 12). Od zapada prema istoku, nižu se kuće: GILLMING-HENGL (Europska avenija 24, 1906., arhitekt Ernest von Gotthilf, Beč, gradio Franz Wybiral, Osijek), POVISCHIL (Eur. av. 22, 1904., graditelj Ante Slaviček, Osijek), NAYER (Eur. av. 20, 1904., arhitekt Wilim Carl Hofbauer, Osijek); SAUTER (Eur. av. 18, 1905., graditelj Ante Slaviček, Osijek), KASTENBAUM-KOR-SKY (Eur. av. 16, 1905., arhitekt Ferenz Fischer, Budimpešta, gradio W. C. Hofbauer, Osijek), SPITZER (Eur. av. 14, 1905., gradio W. C. Hofbauer, Osijek), SCHMIDT (Eur. av. 12, 1905. gradio Franz Wybiral, Osijek) i SEKULIĆ (Eur. av. 10, 1905. gradio Franz Wybiral, Osijek).

tramvaja⁴. To atraktivno gradilište - nasuprot monumentalnoj Trgovačko-obrtničkoj komori za Slavoniju - godine 1905. kupila je Matilda Gillming i obvezala se da će na njemu podići dvije jednokatne kuće⁵. "Zgradu bi izvela u približnoj visini Povišilove kuće tako da će podpuna harmonija sa tom i okolnim susjednim zgradama nastati. Izgradnjom ovakove kuće, te prodajom i izgradnjom i drugoga diela sadanje ciele parcele nastale bi na gradilištu tramvajske remize dvie včelelepe samostalne zgrade, koje bi dolikovale susjednim zgradama i koje bi dostojne bile, da njimi započne niz liepih zgrada izgrađenih na lievoj strani najljepše osječke ulice."⁶ Prva katnica Gillming-Hengl podignuta je već sljedeće, godine 1906., a drugu, koju je kupoprodajnim ugovorom bila obvezna podići u roku od pet godina Matilda Gillming nije realizirala⁷. U travnju 1911. godine ona je molila "Gradsko poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Osieka" da joj produži rok za izgradnju gradilišta⁸. Nakon nekoliko dana dobila je odbijenicu u kojoj se navodi da će se protiv nje postupiti prema ugovoru ako u roku od mjesec dana ne započne gradnju i dalje je redovito na nastavi⁹. U srpnju 1911. Matilda Gillming ponovno argumentirano traži produženje roka za gradnju gradilišta, uz prilog susjede Marije Schwald, a kao glavni razlog navodi: "... U neposrednoj blizini toga gradilišta u neznatnoj udaljenosti od 5 do 6 metara nalazi se cijelom dužinom sjeverne strane gradilišta stanica dunauskog parobrodskog društva, a baš na ovoj strani te stanice, koja ide paralelno sa mojim gradilištem smještene su k stanovima namještenika društva pripadajuće ljetne kuhinje, kokošinjci, svinjci, zahodi i sl. ... Uslobodjujem se konačno istaći, da za okolnost, što do danas još druge polovice svog gradilišta nisam izgradila, nisu mjerodavni bili možda špekulativni momenti, da možda gradilište što skuplje prodam, već je istina da ja tog gradilišta, koje ću in ultima linea sama izgraditi, ako ga prodati ne budem mogla, prodati nisam mogla samo zato jer je svaki reflektant na isto prigovorio okolini, te se pozvao na to, kako vlastnica susjedne kuće teško i jeftinije stanove radi istaknute okoline iznajmljuje, te ja, ma da sam pripravna bila prodati to gradilište uz istu cieniu, te sa gubitkom kamata, samo iz tih razloga gradilište prodati nisam mogla."¹⁰ Napokon 29. listopada 1911. očividom je utvrđeno da Matilda Gillming nije izgradila drugu polovicu gradilišta na uglu Kolodvorske i Šamačke ulice, te se umoljava gradsko poglavarstvo da se odredi u vezi s tim, jer gradilište još nije izgrađeno¹¹.

III.

Već u prosincu 1911. arhitekt Viktor Axmann projektirao je nekoliko inačica kina "Urania"¹². Na većini nacrtu sjeverno od kinodvorane, ucrtao je brojne prostorije raznih veličina i oblika, među kojima je redovito i velika pravokutna dvorana s apsidom. Gradsko je poglavarstvo je u prosincu iste godine prihvatilo nacрте za gradnju "Urania i kino d.d.", koji nisu realizirani.¹³ Iz tlocrta prizemlja možemo očitati jednostavnu i funkcional-

nu organizaciju prostora kinematografske zgrade. Pravokutna gledališna dvorana okružena je dugim hodnicima sa strana i prostranim konveksno istaknutim predvorjem. Iza pozornice nalazi se pravokutna strojarnica. Na zgradu kina naslanja se visokoprizemna zgrada uprave kina s jednim ulazom uz sjeverni izlaz kina, a drugim ulazom na krajnjemu lijevom dijelu sjevernoga pročelja. Upravnu zgradu Axmann projektirao je kao niz od sedam velikih soba za društvena okupljanja (bilijarsku salu i društvene prostorije) i veliku pravokutnu dvoranu s plitko istaknutom "apsidom". Posebno je zanimljiv tlocrt prvog kata upravne zgrade kina do kojeg je vodilo stubište smješteno uza sam istočni rub sjevernog dijela zgrade. Iz stubišta ulazi se u pravokutnu prostoriju s plitkim erkerom od tri prozora koja su okrenuta prema jugu. Iz te pak prostorije vode dvojna vrata prema sjeveru - lijeva u malu ostavu, a desna u veću pravokutnu sobu izduženu u smjeru sjever-jug. Iz ove prostorije desno vode vrata u malu nusprostoriju, a lijevo u glavnu pravokutnu dvoranu s apsidom usmjerenom prema zapadu. Lijevo od apsida manji je prozor, a desno su vrata koja vode u nepravilnu prostoriju s malim prozorom okrenutim prema svjetlarniku. Velika dvorana s apsidom izrazito podsjeća na crkvu, a organizacija susjednih prostora i njihova međusobna poveza-

2. G. M. Ivanković. "Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka", Osijek, 1994.

3. Razglednice Osijeka, na kojima je vidljivo da iza kuće Schonwald nema drugih zgrada.

4. Fotografija remize osječkoga konjskoga tramvaja u Fototeci Muzeja Slavonije.

5. Povijesni arhiv u Osijeku (u daljnjem tekstu PAO) Molba Matilde Gillming kojom nadopunjuje svoju ponudu glede prodaje gradilišta, primljeno: 28. II. 1905., br. 5364/I

6. PAO, Molba Matilde Gillming za prodaju gradilišta na kompleksu pred Trgovačko-obrtničkom komorom i sudbenom palačom, primljeno: 20. II. 1905., br. 4605

7. PAO, Molba Matilde Gillming za stambenu dozvolu, pošto je kuća u cijelosti ovršena, primljeno: 7. XI. 1906., br. 28839/I

8. PAO, Gradsko poglavarstvo, Molba Matilde Gillming za produženje roka za izgradnju gradilišta, primljeno: 22. IV. 1911., br. 12802/I

9. PAO, Gradsko poglavarstvo, Izvadak iz skupštinskog zapisnika sjednice od 27. travnja 1911., primljeno: 28. VI. 1911.g. br. 21012/I

10. PAO, Gradsko poglavarstvo, Utok Matilde Gillming protiv zaključka gradskog poglavarstva, sa sjednice od 27. travnja 1911., primljeno: 29. VII. 1911., br. 24789/I

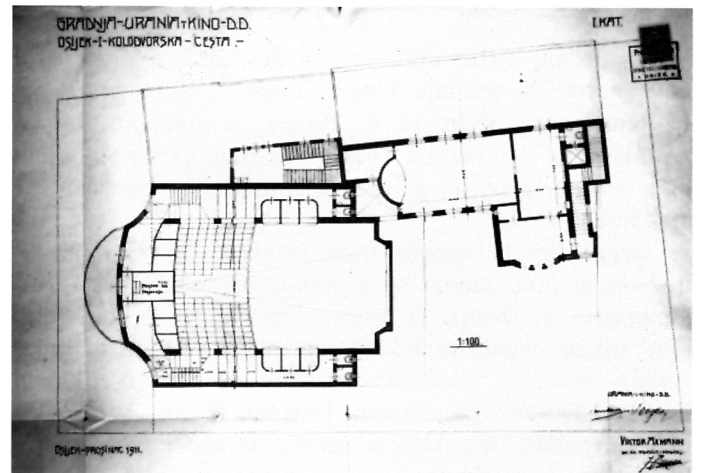
11. PAO, Gradsko poglavarstvo - Građevni ured: Izvješće komisije da Matilda Gillming nije izgradila drugu polovicu gradilišta na uglu Kolodvorske i Šamačke ulice, primljeno: 29. I. 1912., br.3433/I

12. PAO, Gradsko poglavarstvo - Zbirka planova i projekata - grad Osijek P-II/K6. Arhitekt Viktor Axmann rođen je u Osijeku 29. 8. 1978., a umro u Valpovu 3. 3. 1946. Studirao je arhitekturu na Tehnishe Hochschule u Münchenu, gdje je i diplomirao g. 1901. U Osijeku djeluje tek od 1905. Lit. M. Malbaša, Aksmanović, Viktor. Hrvatski biografski leksikon, sv. 1. Zagreb, 1983; V. V. Konjikušić, Studenti arhitekture minhenske Tehničke škole iz jugoslovenskih zemalja do 1914. g. Peristil, br. 31-32, Zagreb, 1988./89.; V. Geiger, Umri i zatočeni Osječani u logoru Valpovo 1945.-46. g. prema zabilješkama župnika Petera Fischera. Glasnik arhiva Slavonije i Baranje br. 3, Osijek, 1995.

13. PAO, Gradsko poglavarstvo - Građevni ured: Radićeva ulica Projekti kina iz prosinca 1911.

1. Pokop dr. Neumanna u Osijeku g. 1911. Između kuće Gillming-Hengl (desno) i kuće Schwald (sredina), bit će g. 1912. sagrađeno kino "Urania". VI. Muzej Slavonije Osijek (kanije MSO) F-, (Presnimio: T. Balaš),

2. Neizvedeni projekt kina iz g. 1911. na kojemu se vide prostorije masonskog hrama. VI. Povijesni Arhiv u Osijeku (poslije PAO). (Presnimio: T. Balaš)

nost dopuštaju pretpostavku da je Axmann te prostorije projektirao za hram osječke masonske lože. Za hrvatsku povijest umjetnosti zanimljivo je također da su osječke novine "Die Drau" početkom godine 1912. najavile da će na tavanu zgrade kina "Urania" biti predviđen atelier za slikara Vladimira Becića, koji je u njemu namjeravao otvoriti slikarsku školu¹⁴.

¹⁴. Z. Tonković, Vladimir Becić, Zagreb, 1986. i Die Drau, Osijek, 1. 3. 1912. br. 50.

3. Zgrada kina "Urania" i kuća Gillming-Hengl. (Presnimio: T. Kralik)

IV.

U siječnju 1912. arhitekt Viktor Axmann priložio je nove nacрте za gradnju kina "Urania"¹⁵. Kopanje zemlje za temelje započelo je 4. ožujka, a temeljni kamen postavljen je 15. ožujka 1912.¹⁶ Gradnja je trajala samo pola godine, tako da je prva kinopredstava održana već 19. rujna 1912.¹⁷

Jezgru tlocrta zgrade tvori izduženi pravokutnik kinodvorane pred kojom se s prednje strane prostire veće konveksno predvorje. S objiju strana dvorana je flankirana uskim dugačkim hodnikom. Visoko smještena konveksno istaknuta pozornica proteže se gotovo čitavom širinom dvorane, a njezinu krivulju slijede konveksno uvijena sjedala kina. Ulaz u zgradu na glavnome pročelju konveksno je istaknut. Kinu se prilazi širokim stubama konveksnoga tlocrta koje se pri vrhu sužavaju. Stube su djelomično natkrivene konveksnom nadstrešnicom vrata. Središnji dio pročelja zgrade kina s trojima dvokrilnim vratima u prizemlju konveksno je istaknut i nosi mali balkon na prvom katu. S lijeve i desne strane ulaznih vrata bio je po jedan prozor (danas su zazidani). Balkon, na koji također vode troja vrata, omeđen je dvama pilastrima koji završavaju potkrovnim vijencem bočne strane kina. Kapiteli pilastara ukrašeni su štukaturom u obliku amblema unutar kojeg se nalaze tri simetrično raspoređena kvadrata. U gornjem korpusu središnjeg dijela pročelja kina vertikalno i gusto uvis stremi niz uskih i vitkih lezena. One su iznad visine pilastra zarobljene zidnim platnom koje završava maskeronom sfinge. Među secesijski stiliziranim linijama sfinge ističe se godina gradnje kina: 1912. Između lezena, u gornjem dijelu kompozicije, probijeni su mali pravokutni prozorski otvori koji s gornje strane završavaju segmentno. U bočnim konkavnim krilima zgrade smještena su segmentno zaobljena izlazna vrata kina, do kojih se dolazi konveksno zaobljenim stubama. Nad izlaznim su vratima tri uska dugačka prozora, koji se protežu do visine nadsvijetla balkonskih vrata. Ti prozori, odvojeni dvjema širim lezenama, zajedno s razvijenom kompozicijom lezena s čela zgrade teže u visinu. Ukrašen je pročelja skroman, ali zgrada u svojoj vertikalnoj kompoziciji otvora i lezena i dinamičnoj koncepciji kontrapunkta konkavnih i konveksnih oblika ima izrazito secesijsko obličje, od stubišta ulaznih vrata do vrha pročelja, a to vrijedi i za oblikovanje unutrašnjosti.

Nekoliko dana prije otvorenja u osječkim novinama "Narodna obrana" opširno je opisan izgled kina, a navedeni su i izvođači pojedinih radova¹⁸. Iz teksta doznajemo da su nacrti i umjetnička izvedba djelo talentiranoga osječkog arhitekta Axmanna, da je stolarske radove izvela osječka tvrtka "Rudolf Kaiser", bravarske Franjo Farkaš, limarske Miroslav Eblinger, ličilačke i soboslikarske Izidor Schrettnner, a staklarske S.T. Heim, svi iz Osijeka. Centralno je grijanje izvela osječka plinara. Parketi su nabavljeni u zagrebačkoj tvornici parketa, fajansa za opločenje od armina Schreineru u Zagrebu, a mozaik od

Ivana Marinkovića, također u Zagrebu. Stolci su nabavljeni kod samoborske tvrtke "Falzzari", a električni namještaj kod tvrtke "Payer i drug" iz Karlovca. Gledalište kina bilo je obojeno pompejanskom crvenom bojom, dok je općenito unutrašnjošću kina prevladavala zagasitocrvena i modra boja, te bijela, a mjestimično je upotrijebljena i zlatna. Platno za projekcije filmova bilo je visoko sedam, a široko pet metara. Projekcijska je komora bila izvedena od armiranog betona. Zgrada je crpla električnu energiju iz vlastitog agregata, grijanje je bilo na plin, a posebno je zanimljivo da je ugrađena sasvim moderna ventilacija koja je tlakom zraka neprekidno u dvoranu dovodila svježi zrak bez propuha. Uz glavnu zgradu nalazi se manja zgrada koja služi kao restoran. Unutrašnji zidovi restorana bili su obloženi fajansom, a kao jedini nedostatak navodi se nedovoljna visina prostora. Filmske su se predstave trebale prikazivati od šest sati poslije podne do deset sati navečer. Novosagrađena zgrada odmah je fotografirana i reproducirana u obliku razglednica, a njezina slika služila je i kao zaglavlje kinoplakata dugi niz godina. Po sačuvanim fotografijama možemo zaključiti da je unutrašnjost kina bila vrlo elegantno uređena i da je zgrada u cjelini realizirana dosljedno prema projektu iz godine 1912.¹⁹

Poslovni prostori kina smješteni su u zasebnoj zgradi uz sjevernu stranu kina. To je visokoprizemnica s podrumom, L-tlocrta, u koju se ulazi sa Šetališta kardinala Franje Šepera. Podrum zgrade služio je kao restoran i kavana, a u prizemlju su najvjerojatnije bile prostorije masonskoga hrama²⁰. Usko zapadno pročelje u donjem dijelu ima mala vrata koja su vodila u podrum te veći prozor, nad kojima je u prizemlju po jedan uski jednokrillni prozor s nadsvijetlom. Između uskih prozora bila je ploča s natpisom izvedenim u tehnici mozaika: "RESTAURACIJA / I - KAVANA / URANIA - KINO"²¹. Sjeverno dugo pročelje poslovne zgrade ima u prizemlju šest većih

¹⁵ Narodna obrana od 26. 1. 1912.

¹⁶ Narodna obrana od 5. 3. 1912., br. 53. Podatak o datumu postavljanja temeljnog kamena nalazi se u spomen spisu iz temelja zgrade kina, koja se čuva u Muzeju Slavonije Inv. br. P-1913.

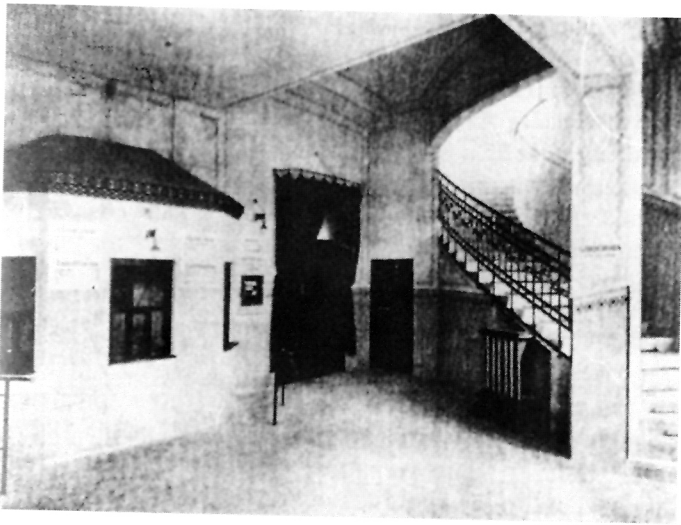
¹⁷ Narodna obrana od 21. 9. 1912., br. 216 "Urania - kino u gornjem gradu" otpočelo je u četvrtak, 19. rujna kako javismo, svojim predstavama".

¹⁸ Narodna obrana od 13. 9. 1912., br. 209

¹⁹ Čovjek i prostor, br. 3, Zagreb, 1992. U ovome broju reproducirano je nekoliko fotografija unutrašnjosti kina. Na jednoj od fotografija vidi se da je južno stubište, koje je povezivalo prizemlje s prvim katom bilo ograđeno kovanom željeznom ogradom. Južno stubište danas više ne postoji, a sjevernom je skinuta kovana ograda i umjesto nje podignut je zid od opeke. Također ne postoje ni vrata koja su vodila u kinodvoranu iz ulaznoga predvorja, kao ni trostrana blagajna, koja je nekoć bila uz dvoranu.

²⁰ PAO, Gradsko poglavarstvo - Zbirka planova i projekata - grad Osijek P-II/K6

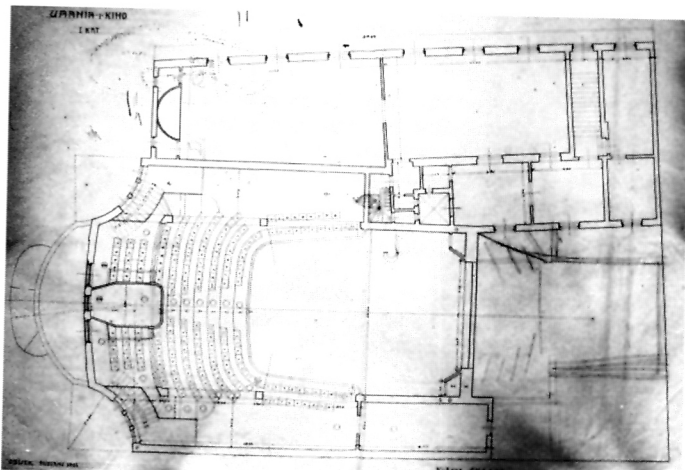
²¹ Muzej Slavonije Osijek, Inv. br. F-2184. Fotografiju je Muzeju darovao J. Gojković 23. 7. 1954. Knjiga ulaska 760/54. Na natpisima su vidljive simbolične tri kvadratične točkice, koje se inače javljaju kao kratice u masonskim rukopisima.

4. Izgled predvorja s danas nepostojećim stubištem, blagajnom i ulazom u kino dvoranu. (Presnimka iz ČIP-a br. 3, 1992.g.)

5. Poslovna zgrada kina - hram masonske lože "Budnost". VI. MSO F- 2184.

6. Tlocrt prvog kata kina iz g. 1912. s ucrtanim masonskim hramom u poslovnoj zgradi kina. VI. PAO

Za vladanja Ugorskoga Kraljevstva kralja
Franje Josipa I.,
 za kanovanja Starha pl. **Čuraja**, načelnikova:
 nja **Konstantina Grafa**, pod velikim meštom sim.
 holičke velike Ugarske u or.: Budimpešta br.: Arpada
 pl. **Bóhaya**, pod meštom potp.: i prav.: k
 ljubavi blišnjega u or.: Zagreb br.: račar. meštra **S.**
Dulvana, i njegovoga zamjenika br.: **Pt**
Adolfa pl. Mihalića je ovaj temeljni kamen
 položen **Gradnjom ovoga „uranija i kino“**
 karatišta dana je mogućnost, da se vruća želja u Osijeku
 stamujućih aktivnijih članova k ljubavi blišnjega u
 or.: Zagreb, da si dograđe svoj hram, oživotvori.
 Pobudu za gradnju ovoga karatišta dao je br.:
Dusan Slavnić iz Zagreba, naručio i gradnju izveo
 je br.: arhitekt **Viktor Elmann**.

Gradnjom počelo se $19 \frac{1}{3} / 12$.
 Dne $19 \frac{15}{3} / 12$ potpisane ovu povelju ova u or.:
 Osijek stamjućih aktivna br.: potp.: i prav.: k ljubavi
 blišnjega u or.: Zagreb, u svojoj radnji pod predsjedanjem
 br.: **Mirka Hermann** u najmlađem pro-
 storijsama karatišta „Central“ u gornjem Osijeku.

21 or.: Osijek $19 \frac{15}{3} / 12$.

Hermann : 3

Jakov Rej : 3

Quap : 3

F. Hermann : 3 Floran Kanell : 2

D. Krišan Vancin : 2

Grifab S. : 2 (Pte. 1)

Jacii Vorkradj : 1 Jug. Selmić : 1

Luni Slavnić : 2. Isidorov Ivan : 2

J. Selmić : 1

7. Spomen spis iz temelja zgrade kina "Urania" g. 1912. VI. MSO P-1913. (Svi presnimci: T. Balaš)

podrumskih prozora i po jedna ulazna i garažna vrata, a u prizemnom dijelu osam dvokrilnih prozora s nadsvijetlom. Zgrada je skromno ukrašena s trakom rustike u visini nadsvijetla prozora prizemlja te diskretno naznačenim parapetima. Poslovna se zgrada naslanja na konkavno pročelje kina s izlaznim vratima. Pročelje kina zatim konveksno obuhvaća troja ulazna vrata i ponovno konkavno prelazi preko drugih izlaznih vrata i više od tri metra visokog zida u konkavi završava visokim stupom. Na uglu ravnoga krova sjeverozapadnog dijela poslovne zgrade nalazi se secesijski oblikovana niska svjetiljka. Jednaka se svjetiljka nalazi i na stubu konkavnog plakatnog zida na jugozapadnoj strani.

Oba ova, naoko neugledna detalja, zapravo zatvaraju kompoziciju cijelog kompleksa zgrade. Nedavnim otkrićem spomen spisa iz kamena temeljca zgrade kina "Urania", nedvojbeno je potvrđena pretpostavka da je kino služilo, ne samo za kinopredstave nego i kao masonski hram²². Osim toga što vizualno zaokružuju cjelinu poslovne zgrade i kina, simbolika je svjetiljki znatno dublja. Na originalnom nacrtu u prirodnoj veličini možemo vidjeti simbole koji su nekoć viseli unutar svjetiljke²³. U gornjem su dijelu tri kvadrata pod kojima visi po jedan simbol: kutnik, trokut i šestar. Ovi predmeti masonima simboliziraju tri velika svjetla²⁴. Kutnik koji je na nacrtu ucrtan s lijeve strane označuje treće masonsko svjetlo, a označava "kompas" koji ravna masonskim djelovanjem. On uči da se masoni moraju držati pravedne i potpune mjere u uživanju i u željama, jer prava mjera mora dovesti do sklada i istine. U sredini je ucrtan trokut koji najvjerojatnije simbolizira najveće masonsko svjetlo Bibliju, na kojoj počivaju dva druga velika svjetla Šestar i Kutnik. Biblija u hramu stoji na oltaru Istine, a masoni je shvaćaju isključivo kao simbol. Oni upotrebljavaju sav njezin sadržaj, jer ona obuhvaća Stari i Novi zavjet, odnosno židovstvo i kršćanstvo, pa stoga masonskome svetom Savezu Jednakosti, Bratstva i Slobode mirne savjesti može pristupiti ispovjednik svake vjere i sekte. Biblija je simbol odnosa između ljudi i vjere, i ljudi i Boga. Ona je simbol ideje koja vodi od zemaljskoga k nadzemaljskom, od niskoga k višem, od konkretno materijalnoga k idealnome. Treći simbol na svjetiljci jest Šestar ili drugo veliko svjetlo. Šestar je masonima simbol pravog odnosa prema bližnjemu i predstavlja ljubav jer podsjeća na ruke. To su dva kraka fiksirana na jednome kraju, koji se pomiče najsavršenijom pomičnošću. Šestar je prvi znak s kojim se upoznaje tražilac (onaj koji pristupa) kada stupi u hram, a ujedno je i jedan od znakova zidarstva. Osim svjetiljki, duboko simbolično značenje vjerojatno imaju i kapiteli pilastara na pročelju kina. U amblemima su simetrično raspoređena po tri kvadrata, koji bi mogli simbolizirati tri velika i tri mala svjetla²⁵.

Kruna masonske simbolike sadržana je u secesijski stiliziranom liku sfinge u vrhu pročelja kina. Ovo fantastično biće s lavljim tijelom i ljudskom glavom, orijentalnog je podrijetla, a simbolizira mudrost, tajnovitost i snagu²⁶. Sfinge su čuvarice hramova, a u starom su Egiptu simbol

moći i budnosti²⁷. Ovih nekoliko definicija sfinge razjašnjava razlog zbog kojeg je baš ovaj motiv bio postavljen u sam vrh pročelja Hrama osječke masonske lože "Budnost", i zašto je arhitekt Axmann (mason) baš sfingu upotrebio kao jedini ukras veže u svojoj privatnoj kući i poslovnicu²⁸.

Nepuna dva mjeseca nakon otvorenja osječke Uranije arhitekt Axmann izložio je nacрте te zgrade na Prvoj međunarodnoj kinoizložbi u Beču, gdje je nagrađen najvišom nagradom, medaljom i diplomom²⁹.

V.

U stručnoj literaturi zgrada kina "Urania" prvi je put spomenuta godine 1954. u "Kratkom pregledu arhitekture Osijeka kroz tri stoljeća", gdje autor Blažo Mista Katušić samo usputno spominje: "Tu je grad Osijek zahvatio novi arhitektonski izraz, koji u jednom zamahu izgrađuje cijelu lijevu stranu ulice, obuhvativši secesionističku zgradu Kina 'Uranija' (danas Papuk)".³⁰ Prvi stručni osvrt na zgradu kina napisao je i objavio Tihomir Stojčić, koji je u osječkom dnevniku "Glas Slavonije" u tijeku travnja i svibnja godine 1976. analizirao

²² Muzej Slavonije Osijek, Povijesni odjel Inv. br. P-1913. Iz spomen-spisa, među ostalim, doznajemo da: "Za vladanja Njegova Veličanstva kralja / Franje Josipa I. / za banovanja Slavka pl. Cuvaja, načelnikova- / nja Konstantina Grafa, pod mešтром sim- / boličke velike lože Ugarske u organizaciji Budimpešta brata Arpada / pl. Bokay-a, pod mešтром potpune i prave lože 'K / ljubavi bližnjega' u organizaciji Zagreb brata začasnog meštra S. / Bulvana, i njegovoga zamjenika brata Dr / Adolfa pl. Mihalića, je ovaj temeljni kamen / položen. / Gradnjom ovoga 'urania i kino' / kazališta dana je mogućnost, da se vruća želja u Osijeku / stanujućih aktivnih članova lože K ljubavi bližnjega u / organizaciji Zagreb, da si sagrade svoj hram, oživotvori. / Pobudu za gradnju ovoga kazališta dao je brat / Dušan Plavšić iz Zagreba, nacрте i gradnju izveo / je brat arhitekt Viktor Axmann. / Gradnjom početo je 1.III. 1912. / Dne 15.III. 1912. potpisao ovu povelju sva u organizaciji / Osijek stanujuća aktivna braća potpune i prave lože K ljubavi / bližnjega u organizaciji Zagreb, u svojoj radnji pod predsjedanjem / brata Mirka Hermanna u najmljenim pro- / storijama svratišta 'Central' u gornjem Osijeku. / U organizaciji Osijek 15.III. 1912." Iza ovoga slijede potpisi prisutnih masona.

²³ PAO, Gradsko poglavarstvo - Zbirka planova i projekata - grad Osijek P-II/K6

²⁴ Rad na surovom kamenu 1934. (Predavanja instruktorske lože Pravednost organizacije Zagreb) 8. publikacija Lože Pravednost pod zaštitom Velike Lože "Jugoslavija". Samo za braću slobodne zidare, Zagreb, 1934., Z. Nenezic, Masoni u Jugoslaviji (1764. - 1980. Beograd, 1988.

²⁵ Navedeno djelo

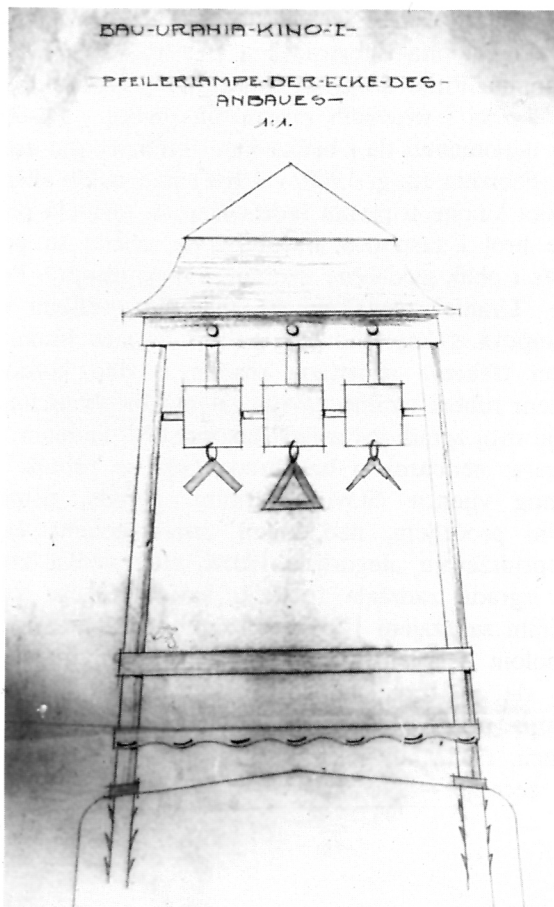
²⁶ B. V. Belančić, Sfinga, u Enciklopedija likovnih umjetnosti, sv. 4, Zagreb, 1966.

²⁷ J. Hall, Rječnik tema i simbola u umjetnosti. Zagreb, 1991.

²⁸ Maskeron je bio izložen na izložbi Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka, g. 1994. u Muzeju Slavonije. Axmannova kuća nalazi se u Strossmayerovoj ulici 44 u Osijeku.

²⁹ Narodna obrana od 9. 11. 1912., br. 256: "Naš sugrađanin arhitekt g. Viktor Axmann izložio je slike i nacрте Urania-kina u međunarodnoj izložbi u Beču, gdje su njegove radnje priznate kao najkusknije u monarhiji te nagrađene najvišom nagradom, počasnom kolajnom i diplomom. Čestitam." Ta Axmannova diploma čuva se u Povijesnom odjelu Muzeja Slavonije u Osijeku, Inventarni broj 562.

³⁰ Osječki zbornik br. 5, Osijek, 1954.

8. Nacrt svjetiljke sa simbolima triju velikih masonskih svjetlosti: kutnikom, trokutom (Biblija) i šestarom. VI. PAO. (Presnimio: T. Balaš)

9. Diploma s Prve međunarodne kinoizložbe u Beču, g. 1912. VI. MSO P-562 (Presnimio: T. Balaš.)

10. Zgrada kina "Urania" u Beču. Priv. vl. (Presnimio: T. Balaš.)

desetak reprezentativnih secesijskih kuća, među kojima i kino³¹. Autor zgradu kina svrstava "u najoriginalnija ako ne najljepša ostvarenja secesionističkih javnih zgrada u Hrvatskoj." Autor navodi da je projektant kina: "Arnold Axmann", koji potječe iz stare osječke obitelji, te da se školovao u Budimpešti. Stojčić u zgradi kina prepoznaje "utjecaj peštanske secesije", a maskeron u vrhu pročelja zgrade točno tumači: "Maska svojim oblikom podsjeća na glave egipatskih sfingi." Dvije godine poslije (1978.) Viktor Ambruš u članku "Doprinos proučavanju osječke secesije" zgradu kina Urania analizira općenito i navodi da zgrada: "završava maskeronom na vrhu pročelja"³². Isti je autor godine 1986. objavio kratak prilog pod nazivom "Projekt i realizacija kazališta p̄Uranijā u Osijeku"³³. Zanimljivo je da autor konstantno upotrebljuje izraz kazalište "Urania", iako su gotovo svi projekti, službeni spisi i novinski članci u dnevnom tisku onoga doba upotrebljavali izraz "Urania i kino". Autor ponovno ističe maskeron kao krunu pročelja ove zgrade i definira ga kao: "Nedorečeni maskeron, koji se skriva iza svake umjetnosti". U opsežnom katalogu izložbe "Likovna umjetnost u Osijeku 1900. -1940." Viktor Ambruš, kao jedan od autora, kino "Urania" spominje samo usputno³⁴. Iste godine 1986. zgrada kina uvrštena je u dva velika pregleda hrvatske umjetnosti. U reprezentativnoj monografiji "Umjetničko blago Hrvatske" Radovan Ivančević navodi kino u kontekstu secesijske regulacije nove gradske četvrti: "s dvostrukim drvoredom, maštovito oblikovanim stambenim dvokatnicama pred kojima su mali vrtovi i sa zgradom kina (1912.) u dnu perspektive"³⁵. Žarko Domljan u knjizi "Arhitektura XX. stoljeća" također ističe secesijski ulični niz i: "... elegantnu zgradu kina "Urania", s visokim lučnim pročeljem koje asocira na oblike sjevernoeuropske secesije"³⁶. Grozdan Knežević u Filmskoj enciklopediji godine 1986. osječko je kino Urania okarakterizirao kao najkvalitetniji primjer varijetetskog kina i izvan granica naše zemlje³⁷. Zgrada kina uvrštena je i u popis javnih i utilitarnih zgrada kontinentalne Hrvatske, u knjizi "Graditeljstvo u Hrvatskoj" Andre Mohorovičića godine 1992.³⁸. Tijekom godine 1993. tiskana je knjiga Ivana Mužića "Masoni u Hrvatskoj"³⁹. Iz knjige doznajemo nekoliko vrlo bitnih podataka koji nam zgradu kina "Urania" predstavljaju u sasvim novome svjetlu. Prema izjavi osječkog masona Lava Mirskog, "postojala je loža "Budnost" u Osijeku već za vrijeme Prvoga svjetskog rata, a sjedište te lože bilo je u zgradi gdje je danas kino "Papuk". Potkraj godine 1994. na izložbi "Secesijski duh u arhitekturi i životu Osijeka" prvi je put javnosti izložena staklenka s posvetnim natpisom iz temelja kina "Urania", Axmannova diploma s I. međunarodne kinoizložbe u Beču i gipsani maskeron izrađen po urozu na sfinju s pročelja kina⁴⁰.

VI.

Čistoća volumena i način vertikalnog organiziranja uskih, gusto nanizanih prozora zgrade kina "Urania" u Osijeku (g. 1912.) može se usporediti sa skladno proporcijom

zgradom Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (rad arhitekta Rudolfa Lubynskog iz g. 1910.- 1913.) sa srodnim dominantnim motivom ritma punog i praznog, istaknutih lezena i uvučenih prozorskih otvora. Posebno je važno napomenuti da i bečko kino "Urania", rad arhitekta Maxa Fabiana (iz g. 1909. - 1910.) ima nekih sličnosti s osječkim kinom: u prvom redu slično su zavinuta pročelja, isti je broj i raspored ulaznih vrata, slična su prilazna stubišta i oblik gledališne dvorane s pozornicom⁴¹. Pročelje bečke "Uranie" naglašeno je, međutim, velikim redom polustupova s kapitelima, a rubovi rizalita istaknuti su širokim trakama stilizirane rustike, a nad kordonskim vijencem rubovi rizalita završavaju malim obeliscima. Sve to daje ovoj zgradi još uvijek historicistički karakter. Tomu odgovara: neobarokna balustrada koja se proteže iznad završnog vijenca čitavom širinom zgrade, osim nad glavnim pročeljem, nad kojim, iznad goleme kartuše, koju pridržavaju alegorijski likovi, stoji velika kugla. I ta je zgrada zadržala funkciju kao i osječka samo s drukčijim sadržajem i svrhom: zgradom dominira toranj s kupolom u kojem je smještena zvjezdarnica. Napomenimo da je trake stilizirane rustike bio zamislio i Axmann pri projektiranju pročelja kina "Urania" u prosincu 1911., ali je u realizaciji projekt pročistio u duhu secesije.

³¹. Glas Slavonije, Osijek, 6. travnja 1976.

³². Dokumenti, Osijek, 1978., str. 40.

³³. Čovjek i prostor, Zagreb, 1988. br.

³⁴. Likovna umjetnost u Osijeku 1900. - 1940., Osijek, 1986. Autor je isti tekst objavio u časopisu Društva povjesničara umjetnosti Hrvatske Peristil, Zagreb, 1988./89., br. 31-32

³⁵. R. Ivančević, Umjetničko blago Hrvatske, Beograd, 1986.

³⁶. Ž. Domljan, Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj, u Arhitektura XX stoljeća, Zagreb, Mostar, Beograd, 1986.

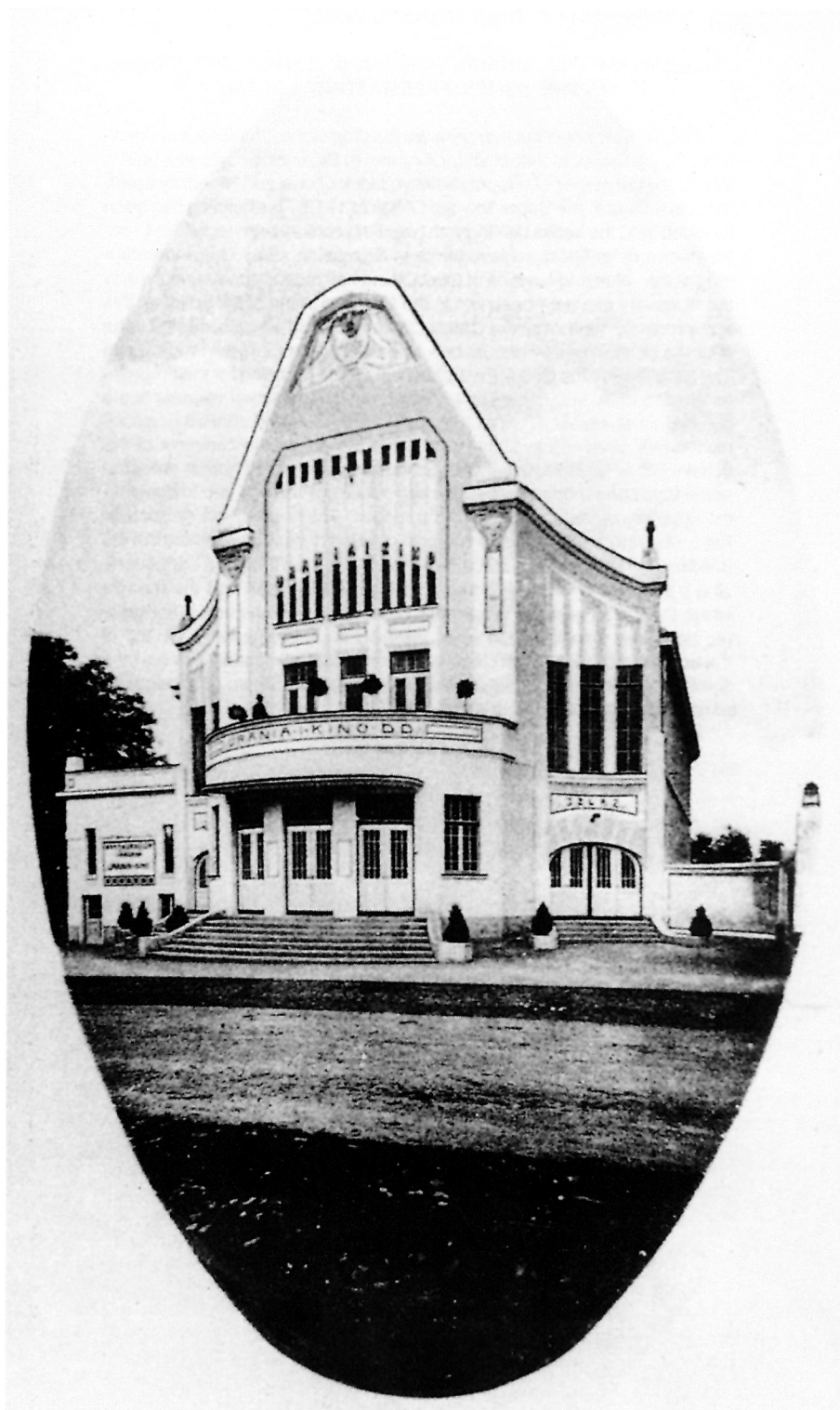
³⁷. G. Knežević, Kinematografija. Filmska enciklopedija, sv.1., Zagreb, 1986.

³⁸. A. Mohorovičić, Graditeljstvo u Hrvatskoj. Zagreb, 1992.

³⁹. I. Mužić, Masoni u Hrvatskoj, Zagreb, 1993.

⁴⁰. G. M. Ivanković, nav. dj.

⁴¹. D. Steiner, Architectur in Wien, Wien, 1984.

11. Zgrada kina Urania g. 1912. (Presnimio: Lj. Šarić)

Grgur Marko Ivanković

BUILDING OF THE "URANIA" CINEMA IN OSIJEK (THE SHRINE OF THE OSIJEK FREEMASONS' LODGE)

The relatively small but monumental building of the Urania cinema designed by the Osijek architect Viktor Axmann in Sezession-style was built in the northwest corner of a representative block of one and two-story apartment buildings in the Upper Town of Osijek in 1912. This building has been included in all the books dealing with twentieth century architecture in Croatia as one of its finest achievements in Sezession style. The understanding of the value and function of this building has recently been enriched by the discovery of a memorial note in the founding stone of the building: this text expressly states that the Urania cinema building was also meant to be a shrine of the Osijek Freemasons - members of the Zagreb lodge "Love Thy Neighbour." The Osijek Freemasons used this building for their meetings after 1912. Axmann, himself a Mason, designed several variants of the building, of which each had a complex of halls fashioned after other masonic shrines. Studying available sources in the attempt to conceive of the building as an organizational and architectural whole, the author gathered some data concerning the masonic symbols which helped him to decipher the meaning of the ornaments of the facade. The best known symbols of Freemasonry can be found on the most discreet decorative elements of the building, the lamps (placed at the far ends of the building and the advertising column): they are the square, the twin compasses and the triangle which the author believes is a symbol of the Bible. These three Freemasonic signs also symbolize the three great lights of Freemasonry. On top of the building there is another more prominently placed masonic symbol - the Sphinx - chosen quite adequately to watch over the Shrine of a lodge named "Watchfulness" (Budnost).